

„Wychowanie w Rodzinie” t. XIV (2/2016)

nadesłany: 07.11.2014 r. – przyjęty: 19.04.2016 r.

Joanna KOZIKOWSKA*

Zabawy kontrolowane, czyli motyw zabawy we wczesnonowożytnej literaturze niderlandzkiej**

Controlled games: motif of child's play in early modern
Dutch literature

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest analiza motywu zabawy obecnego we wczesnonowożytnej literaturze niderlandzkiej, z perspektywy humanistycznej myśli pedagogicznej. To właśnie humaniści, jak Erazm z Rotterdamu czy Juan Luis Vives, zaczęli dostrzegać wychowawcze i edukacyjne walory zabawy. Rozważaniom poddano sposób, w jaki humanistyczne idee pedagogiczne znajdują swoje odzwierciedlenie na płaszczyźnie wczesnonowożytnej literatury dydaktycznej, propagującej idealne modele postępowania.

W tym celu przeanalizowano fenomen zabawy obecny w jednym z najpoczytniejszych niderlandzkich traktatów dydaktycznych *Małżeństwo* (*Houwelyck*, 1625) siedemnastowiecznego poety–moralisty Jacoba Catsa (1577–1660). Okazuje się, że zaprezentowany w traktacie motyw zabawy dotyka różnych kontekstów: edukacyjnego, wychowawczego i moralnego. Sama zabawa została natomiast poddana przez poetę wartościowaniu, poprzez wyróżnienie zabaw dobrych i złych. Podział ten posłużył autorowi jako metafora idealnego i nieidealnego wychowania i rodzicielstwa. Przeprowadzona

* e-mail: joa.kozikowska@gmail.com

Katedra Filologii Niderlandzkiej im. Erazma z Rotterdamu, Uniwersytet Wrocławski, ul. Kuźnica 21-22, 50-138 Wrocław, Polska.

** Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki, przyznanych na podstawie decyzji – numer DEC-2011/01/N/HS2/02103.

analiza wykazała również, że dzięki wskazaniu walorów edukacyjnych tej formy rozrywki, zabawa, o ile celowa i pożyteczna, przestała budzić wątpliwości moralne, co, według Jacoba Catsa i omawianych humanistów, konstituowało jej istnienie w świecie dziecka.

Słowa kluczowe: zabawy dziecięce, motyw zabawy, okres wczesnonowożytny, literatura niderlandzka, literatura wczesnonowożytna, literatura dydaktyczna, Humanizm, Reformacja, humanistyczne idee wychowawcze, Jacob Cats, Erazm z Rotterdamu, Juan Luis Vives, Christiaan Huygens.

Abstract

The aim of this article is to analyse the motif of play appearing in early modern Dutch literature, from the perspective of the humanistic pedagogical ideas. These were humanist educators, such as Erasmus of Rotterdam and Juan Luis Vives, who started to recognize the pedagogical and educational benefits of game playing. The author discusses a manner in which the humanistic pedagogical ideals are reflected in the domain of the didactic literature, propagating ideal patterns of behavior. The paper addresses the mentioned problem by analyzing the phenomenon of play present in the one of the most popular Dutch didactic treatises *Marriage (Houwelyck, 1625)* of 17th-century poet and moralist Jacob Cats (1577–1660). It turns out that the motif of play presented in the treatise affects different contexts: educational, pedagogical and moral. Furthermore, the poet evaluates the concept of play by making a distinction between good and bad games. This division serves him as a metaphor of an ideal and non-ideal upbringing and parenthood. The analysis also shows that by recognizing the educational benefits of this form of entertainment, play, unless purposeful and useful, raises moral doubts, what, according to Jacob Cats and the mentioned humanist educators, has constituted its existence in the child's world.

Keywords: children's games, motif of play, early modern period, Dutch literature, early modern literature, didactic literature, Humanism, Reformation, humanistic pedagogical ideas, Jacob Cats, Erasmus of Rotterdam, Juan Luis Vives, Christiaan Huygens.

Wprowadzenie

„Znam ja szacownego męża, który bez awantur ni zmuszania,
A jedynie w radości i uciesze dziatki swe uczył pisania,
Siadał wtedy wśród piasku na ziemi,
i jął palcem rysować alfabetu litery,
I choć całe zdarzenie zabawie ino wydaje się służyć,
mogły się dziatki takowoż literek nauczyć [...]
I tak postępował ten nasz przyjaciel w rozmaitych sprawach,

I w nauce języków, i w nauce śpiewania.
Spójrz! Cóż za mądra postawa! Dzieci u niego zrodzone
Nieustannie uczone i jednakowoż bawione”¹.

Jesteśmy świadkami urokliwej, rodzinnej sceny. Ojciec uczy swe dzieci alfabetu rysując kształty kolejnych liter na piasku. Metodę tę stosuje ponadto w nauce języków obcych, jak i muzyki, dzięki czemu dzieci mogą jednocześnie uczyć się i bawić. Cytowany fragment pochodzi z traktatu dydaktycznego *Małżeństwo (Houwelyck)*, wydanego w 1625 roku, autorstwa jednego z największych i najpoczytniejszych niderlandzkich poetów – Jacoba Catsa (1577–1660) – i rozpoczyna część utworu dedykowaną edukacyjnym i wychowawczym aspektom zabawy². Tekst należy do nurtu literatury parenetycznej, której celem było tworzenie i propagowanie idealnych wzorców postępowania. Choć traktat poświęcony jest kolejnym etapom życia kobiety, skierowany został do czytelników obojga płci, a relacja między małżonkami stanowi główny przedmiot rozważań poety³. Książka cieszyła się ogromną, jak na tamte czasy, popularnością. Tylko za życia Catsa ukazało się około 50 tys. egzemplarzy⁴. Kluczem do niespotykanego sukcesu utworu wydaje się przede wszystkim charakterystyczny styl auto-

¹ „Ick weet een achtbaer man, die, sonder eenigh kijven, / Alleen uyt soete jock sijn kinders leerde schrijven, / Hy gaf hem opte vloer, daer sat hy in het sant, / En wees een A een B te stellen metter hant; / Al scheen het gansch beslagh tot spel alleen te strecken, / Soo leerde doch de jeught bequame letters trecken [...] / Dit pleeghe dese vrient in veelderhande dingen, / En tot uytheemsche tael, en om te leeren singen; / Siet, wat een wijs beleyt! De jeught by hem geteelt / Heeft alle tijt geleert, en niet te min gespeelt”, w: J. Cats, *Al de werken van Jacob Cats. Met eene Levensbeschrijving van de Dichter. Oorspronkelijke spelling*, Wydawnictwo H.A.M. Roelants, Schiedam [b.r.w.], s. 258. [wszystkie cytaty niderlandzkojęzyczne w tłumaczeniu autorki tekstu – J. K.].

² Z powodu charakterystycznego stylu pisania i wybranej tematyki Jacob Cats stał się prominentną figurą niderlandzkiej literatury Renesansu, która w Niderlandach Północnych powstawała jeszcze w XVII wieku. Był on autorem licznych tekstów dydaktycznych, w których wyraźnie dominowały trzy obszary tematyczne: relacja między kobietą a mężczyzną, a w szczególności między małżonkami, obyczajowość w życiu społecznym i wiara w Boga. Cechowała go szczególna umiejętność dotarcia do zwykłych ludzi, przez co występuje w swoich utworach nie tylko jako poeta, ale także jako doradca i wychowawca rodziny. W historii literatury niderlandzkiej określa się go często mianem ‘Ojciec Cats’, gdyż głównym celem jego pisarstwa wydaje się właśnie wychowanie czytelników. Zob.: G.A. van Es, *Inleiding*, [w:] *Spiegel van menselijk leven in prenten en verzen van Jacob Cats*, De Bezige Bij, Amsterdam 1962, s. 12; J. Kloek, *Burgerdeugd of burgermansdeugd? Het beeld van Jacob Cats als nationaal zedenmeester*, [w:] R. Aerts, H. te Velde (red.), *De stijl van de burger. Over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen*, Kok Agora, Kampen 1998, s. 100–122.

³ Traktat składa się z sześciu rozdziałów opisujących kolejne stadia życia kobiety: dziewica, panna, panna młoda, żona, matka i wdowa. Cztery ostatnie części tworzą serię *Chrześcijańska Małżonka (Christelijk Huiswijf)*, gdzie kobieta, w zależności od wieku i stanu, zostaje porównana do czterech pór roku: panna młoda do wiosny, żona do lata, matka do jesieni a wdowa do zimy.

⁴ Według amsterdamskiego wydawcy *Dziel Zebranych Catsa (Alle de wercken, 1655)* – Jana Jacobszoon Schipperera – do 1655 roku wydanych zostało nie mniej niż 50 tys. egzemplarzy traktatu *Małżeństwo*. Zob.: W. Frijhoff, M. Spies, *Dutch Culture in a European Perspective. 1650 Hard-Won Unity*, Van Gorcum, Assen 2004, s. 228.

ra, który pisze w sposób prosty i przystępny, omawia sprawy życia codziennego, z którymi mogą identyfikować się zwykli mieszkańcy Republiki Zjednoczonych Prowincji⁵.

Fragmenc poświecony zabawie stanowi część rozdziału zatytułowanego *Matka (Moeder)*, który omawia kwestie związane z płodzeniem, wychowaniem i edukacją dzieci⁶. Dzięki zainteresowaniu tematyką dzieciństwa Cats zabiera głos w debacie, która w Niderlandach toczy się już od połowy XVI wieku, i pozostaje pod silnym wpływem ideałów Humanizmu i Reformacji⁷. Pierwszym ośrodkiem wymiany humanistycznych idei wychowawczych staje się Antwerpia, szesnastowieczne centrum europejskiego druku i handlu książką, gdzie wydaje się najważniejsze teksty pedagogiczne epoki. Po upadku miasta w 1585 roku i rozpadzie Niderlandów na część południową, pozostającą pod panowaniem hiszpańskich Habsburgów – gdzie także znalazła się Antwerpia – oraz na zbuntowaną część północną, która trzy lata później utworzy nowe państwo – Republikę Zjednoczonych Prowincji – debata dotycząca wychowania i edukacji przenosi się do Niderlandów Północnych⁸. To tutaj schronienie znajdują liczne elity intelektualne i artystyczne, wywodzące się z kręgu antwerpskich kalwinistów. Tradycje humanistyczne oraz założenia wiary kalwińskiej będą wyznaczały kierunek rozwoju przestrzeni pedagogicznej w młodej Republice. Zjawiska te będą determinowały również przebieg dyskusji na temat roli zabawy

⁵ G.A. van Es, G.S. Overdiep, *Jacob Cats. Van Zeeland over Dordrecht naar Den Haag*, [w:] *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden. Deel 4*, Teulings' Uitgevers-maatschappij L.C.G. Malmberg, 's-Hertogenbosch, Standaard Boekhandel, Brussel [1948], s. 76.

⁶ J. Cats, *Al de werken...*, dz. cyt., s. 248–260.

⁷ Na temat rozwoju przestrzeni pedagogicznej w Niderlandach w okresie wczesnonowożytnym zob.: J. Dekker, L. Groenendijk, J. Verberckmoes, *Trotse opvoeders van kwetsbare kinderen. De pedagogische ruimte in de Nederlanden*, [w:] J.B. Bedeaux, R. Ekkart (red.), *Kinderen op hun mooist. Het kinderportret in de Nederlanden 1500–1700*, Ludion, Gent – Amsterdam 2000, s. 43–60; N. Bakker, J. Noordman, M. Rietveld-van Wingerden, *Hoofdstuk 1. Humanisme, Hervorming en Verlichting*, [w:] Ciz, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland. Idee en praktijk 1500–2000*, Van Gorcum, Assen 2010, s. 7–49.

⁸ Omawiane wydarzenia były wynikiem trwającego od 1568 roku powstania przeciw – sprawującej rządu w Niderlandach – katolickiej Hiszpanii. Antyhiszpańskie powstanie zwane jest w historiografii Wojną Osiemdziesięcioletnią, która oprócz okresu między 1609 a 1621 rokiem, znanego jako Rozejm Dwunastoletni, trwała nieprzerwanie do Pokoju Westfalskiego w 1648 roku. Upadek Antwerpii, który miał miejsce dokładnie 17 sierpnia 1585 r., zakończył trwające 14 miesięcy oblężenie miasta i stał się symbolicznym i faktycznym przypieczętowaniem podziału Niderlandów na część północną i południową. Wielu majątnych i wykształconych mieszkańców miasta stało się politycznymi i religijnymi uchodźcami, którzy przesiedlili się na tereny nowo powstającej Republiki Zjednoczonych Prowincji i znacznie przyczynili się do nadzwyczajnego rozwoju gospodarczego i intelektualnego Niderlandów Północnych. Na temat analizy genezy i przebiegu powstania oraz rozłamu państwa zob.: M. Prak, *A turbulent beginning*, [w:] Tenże, *The Dutch Republic in the Seventeenth Century: The Golden Age*, Cambridge University Press, Cambridge 2005, s. 7–24. Na temat tworzenia struktur młodej Republiki oraz rozwoju ekonomicznego, intelektualnego i kulturalnego kraju zob.: J. Balicki, M. Bogucka, *Historia Holandii*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1989, s. 167–223.

w wychowaniu dziecka, która w XVII wieku zaczyna toczyć się na wielu płaszczyznach, między innymi na płaszczyźnie literatury dydaktycznej.

W swoich rozważaniach pragnę skupić się na motywie zabawy obecnym we wspomnianym traktacie Jacoba Catsa. Biorąc pod uwagę poczytność utworu można założyć, że tekst nie tylko wyrażał istniejące już idee dotyczące tej aktywności dziecięcej, ale mógł mieć także swój udział w kreowaniu i propagowaniu jej wizerunku literackiego. Interesuje mnie zatem pytanie: w jakich kontekstach rozpatrywany jest obraz zabawy zaprezentowany w traktacie? Czy przyjemność wynikająca z gier i zabaw nie kłóci się z surowością kalwińskiej moralności? Jaką rolę w sytuacji zabawowej przypisuje się rodzicom? Powyższe problemy postaram się omówić na podstawie analizy przedstawionego w traktacie wizerunku zabawy z perspektywy humanistycznej myśli pedagogicznej, a w szczególności debaty o dobrych i złych zabawach.

Uczyć bawiąc – bawić ucząc

Gdy przyjrzymy się wypowiedziom Catsa, dotyczącym zabawy, dostrzeżemy wyraźny wpływ idei propagowanych w XVI wieku przez Erazma z Rotterdamu (1466–1536)⁹ i hiszpańskiego humanistę i pedagoga Juana Luisa Vivesa (1493–1540)¹⁰. Cats chętnie korzystał z dorobku intelektualnego obydwu myślicieli, w szczególności w kwestii rozumienia istoty małżeństwa czy właściwego wychowania¹¹. Erazm i Vives byli wielkimi entuzjastami edukacyjnych walorów zabawy i postulowali o włączenie jej do codziennej praktyki szkolnej, w której nierzadko królowała rutyna, żmudne powtarzanie słówek i kary cielesne¹². Uczenie przez zabawę wydało im się najlepszą metodą na usprawnienie procesu kształcenia, a przede wszystkim na rozpalenie w młodych umysłach miłości do nauki¹³. Vives podkreślał rekreacyjny aspekt zabawy. W traktacie *O podawaniu*

⁹ Na temat życia i twórczości Erazma zob.: M. Cytowska, *Wstęp. I. Erazm z Rotterdamu i jego twórczość*, [w:] *Erazm z Rotterdamu, Wybór pism*, przekł. M. Cytowska, E. Jędrkiewicz, M. Mejor, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław – Warszawa – Kraków 1992, s. III–XXXI. Na temat idei wychowawczych Erazma i najważniejszych prac z zakresu edukacji por.: J. Huizinga, *Erazm*, przekł. M. Kurecka, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1964, s. 63–68, 151.

¹⁰ Na temat życia i twórczości Vivesa oraz jego programu pedagogicznego por.: A. Kempfi, *Wstęp*, [w:] J.L. Vives, *O podawaniu umiejętności*, przekł. A. Kempfi, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław – Warszawa – Kraków 1968, s. V–LVIII.

¹¹ Zob.: M. Spies, *Charlotte de Huybert en het gelijk. De geleerde en de werkende vrouw in de zeventiende eeuw*, „Literatuur” 1986, nr 3, s. 339–350.

¹² D. Erasmus, *Traktaat over opvoeding en onderwijs*, [w:] Tenze, *Over opvoeding en vrije wil*, Ambo, Baarn 1992, s. 101, 111–112; J.L. Vives, *Vives: on Education. A Translation of the De Tradendis Disciplinis of Juan Luis Vives*, Foster Watson (oprac.), Cambridge University Press, Cambridge 1913, s. 105, 116–117, 118–119.

¹³ Erazm i Vives zgodnie twierdzą, że nie ma nic gorszego niż nieodpowiednie zachowanie nauczyciela, które sprawia, że dzieci zaczynają nienawidzić nauki, zanim będą w stanie zrozu-

umiejętności (De Tradendis Disciplinis), wydanym w Antwerpii w 1531 roku, zalecał wprowadzenie regularnych ćwiczeń fizycznych i zabaw, które miały pozwolić zmęczonym uczniom na odświeżenie umysłu i polepszenie kondycji ciała¹⁴. Przy ładnej pogodzie miały to być gry, łączące „uciechę z przystojnością”¹⁵, jak rzut oszczepem, gra w piłkę czy biegi¹⁶. Jeśli pogoda lub stan zdrowia nie pozwalają na zabawy na dworze, Vives radził, by wybierać takie gry, które ćwiczą umysł, osąd i pamięć, jak warcaby lub szachy¹⁷. Językiem zabaw miała być ponadto łacina, co pozwoliłoby na ćwiczenie słówek i umiejętności konwersacji w tym języku. W kolokwiach Vivesa, opublikowanych w 1538 roku (*Colloquia alioqui linguae Latinae exercitatio*), znajdziemy więc przykładowe dialogi w języku łacińskim, które dostarczają potrzebnych zwrotów i sformułowań wykorzystywanych podczas gier i zabaw¹⁸.

Pomysł, by połączyć zabawę i naukę języków obcych odnajdziemy również w traktacie Catsa. Poeta wyraża ubolewanie, że holenderskie dzieci nie mogą uczyć się łaciny i greki tak jak dzieci ze starożytnej Grecji czy Rzymu, dla których były to języki ojczyste¹⁹. Zauważa przy tym, że przyswajanie pierwszego języka odbywa się naturalnie i nieświadomie, poza szkołą i z dala od książek. Tak właśnie powinna, według Catsa, wyglądać nauka języków obcych, a najlepszą metodą wydaje się zabawa, która wprowadza przyjemną atmosferę, a sam proces nauczania przebiega nieświadomie: „bez zmartwień i bez bicia”²⁰. Poeta proponuje zatem stworzenie dzieciom takich warunków, by mogły w codziennym życiu używać języka obcego zamiast mowy ojczystej. Radzi, by zatrudnić nauczyciela mówiącego wyłącznie w żądanym języku i pozwolić mu zamieszkać w domu. Dzieci kształcone w ten sposób będą, według autora, używać łaciny lub greki w swych codziennych zajęciach, nawet podczas zabawy.

mieć, czemu należy ją kochać. D. Erasmus, *Traktaat over opvoeding...*, dz. cyt., s. 101; J.L. Vives, *Vives: on Education...*, dz. cyt., s. 121.

¹⁴ J.L. Vives, *Vives: on Education...*, dz. cyt., s. 121.

¹⁵ Tenże, *O podawaniu umiejętności...*, dz. cyt., s. 102.

¹⁶ Przy nazwach poszczególnych gier korzystam z tłumaczenia Fostera Watsona na język angielski: „throwing the javelin, playing ball or running”. Zob.: Tenże, *Vives: on Education...*, dz. cyt., s. 121. W tłumaczeniu Andrzeja Kempfiego na język polski znajdziemy jednak inne nazwy dwóch pierwszych zabaw: „gra w piłkę, gra w kulę”. Zob.: Tenże, *O podawaniu umiejętności...*, dz. cyt., s. 102.

¹⁷ Ponownie spotykamy się z różnym tłumaczeniem nazw wymienionych gier. W przykładzie na język angielski Watson proponuje warcaby i szachy. W tłumaczeniu na język polski zamiast gry w warcaby spotykamy grę w karty („Od czasu do czasu dozwolimy na dłuższą grę w karty, gdyż to ćwiczy władze umysłu i pamięć, poza tym na grę w szachy.”). Biorąc pod uwagę krytykę gry w karty, którą Vives wyraził w swoich kolokwiach (do tej kwestii powrócę w dalszej części artykułu), zdecydowałam się na użycie tłumaczenia zaproponowanego przez Watsona. Por.: Tenże, *Vives: on Education...*, dz. cyt., s. 122; Tenże, *O podawaniu umiejętności...*, dz. cyt., s. 102.

¹⁸ Tenże, *Tudor School-boy Life: The Dialogues of Juan Luis Vives*, Foster Watson (oprac.), Frank Cass & Co., London 1908, s. 21–25, 38, 186–196.

¹⁹ J. Cats, *Al de werken...*, dz. cyt., s. 258.

²⁰ Tamże.

„Chowane tak dzieci będą pośród pieśni,
Zabawy obręczą czy rzucaniem kośćmi,
Kulami na dworze, w domu bąkami,
Ubogacać swą mowę różnymi językami”²¹.

W postulatych Catsa można odnaleźć inspirację także poglądami Erazma, który twierdził, że to właśnie zabawa pozwala zniwelować uczucie wytężonego wysiłku, które towarzyszy uczniom w szkole. W traktacie *O wychowaniu* (*De pueris instituendis*) z 1529 roku humanista zaleca takie podawanie wiedzy, by cała nauka wyglądała na zabawę, a nie na ciężką pracę²². Twierdzi, że chęć zabawy jest czymś charakterystycznym dla młodego wieku, że w wyobraźni dziecka zabawa zawsze pozostanie przyjemną rozrywką i dlatego edukacja w takiej formie odbywa się nieświadomie i bez wysiłku²³. Erazm proponuje więc, by w kreatywny sposób rozpocząć naukę czytania i radzi, by uczyć dzieci alfabetu za pomocą ciasteczek w kształcie liter²⁴.

Zabawa jako metafora idealnego i nieidealnego wychowania²⁵

Do podobnego fortelu ucieka się ojciec przedstawiony przez Catsa w cytowanym fragmencie traktatu o nauce pisania. Scena ta oraz postać samego rodzi-

²¹ „De jught aldus gevoet, sal midden in de noten, / En alsse besigh is met hoepen ende koten, / Met bollen op het velt, met toppen opte sael, / Verrijcken hare tongh met alderhande tael.”
Tamże.

²² D. Erasmus, *Traktaat over opvoeding...*, dz. cyt., s. 101.

²³ Tamże, s. 115.

²⁴ Tamże, s. 113. W propozycji Erazma odnajdziemy wyraźną inspirację postulatami dydaktycznymi Kwintyliana. W traktacie *Kształcenie mówcy* (*Institutio oratoria*) rzymski pedagog zaleca urozmaicenie nauki liter i sylab za pomocą zabawy figurkami w formie liter, wykonanymi z kości słoniowej, lub innymi przedmiotami przynoszącymi dzieciom radość. Zob.: Quintilian, *Quintilian on the Teaching of Speaking and Writing. Translations from Books One, Two and Ten of the Institutio oratoria*, J.J. Murphy (oprac.), Southern Illinois University Press, Carbondale 1987, s. 16.

²⁵ Temat zabawy jako metafory idealnego wychowania został przeze mnie omówiony także w artykule poświęconym analizie komparatystycznej traktatu Jacoba Catsa oraz *Żywota człowieka poczciwego* Mikołaja Reja. Z paralelnej lektury obydwu tekstów wynika, że zabawa służy autorom do stworzenia idealnych wzorców postępowania. Podczas gdy w dziele Catsa jest to wszechstronnie wykształcony mieszczanin, zaangażowany w sprawy państwa i wychowanie swoich dzieci, wzorzec przedstawiony przez Reja dotyczy szlachcica-ziemianina, dla którego najważniejsze wartości to spokojne, sielskie życie, moralność i symboliczny patriotyzm. Por.: J. Kozikowska, *Searching for Appreciation: Motif of Play in Early Modern Literary Works from an International Perspective. A Comparative Analysis of Mikołaj Rej's „Żywot człowieka poczciwego” and Jacob Cats' „Houwelijck”*, [w:] J. Engelbrechtová (oprac.), *Dutch – Flemish – Central European Relations. Chapters from Cultural Relations between North-West and East-Central Europe*, Palacký University in Olomouc, Olomouc 2015, s. 92–94.

ca są szczególnie ważne dla całości wywodu o zabawach. Dzięki informacjom zawartym w marginaliach czytelnik dowiaduje się, że opisany w traktacie rodzic nie jest wymyślonym przez poetę, modelowym ojcem, lecz postacią rzeczywistą. Chodzi mianowicie o Christiaana Huygensa (1551–1624), ojca dobrego przyjaciela Catsa – poety i prawnika – Constantijna (1596–1687)²⁶. Christiaan Huygens sam zajmował się edukacją Constantijna i jego brata, pomimo licznych obowiązków, jakie pełnił na najwyższych stanowiskach dyplomatycznych Republiki. Kilkadziesiąt lat później Constantijn powtórzył sukcesy zawodowe ojca oraz stał się jednym z najwybitniejszych poetów w historii literatury niderlandzkiej. Warto dodać, że Christiaan Huygens Jr. (1629–1695), syn Constantijna, dzięki swoim pracom w dziedzinie optyki, odkryciu księżyca Saturna i zbudowaniu pierwszego zegara wahadłowego, stanie się kilkadziesiąt lat po opublikowaniu pierwszego wydania traktatu *Małżeństwo* jednym z najsłynniejszych holenderskich uczonych²⁷. Przedstawienie Christiaana Huygensa jako idealnego ojca, który zarazem uczy, jak i bawi, wydaje się więc nieprzypadkowe. W ten sposób Cats daje czytelnikom do zrozumienia, że opisywane przez niego metody i sytuacje dotyczą rodziny należącej do elity intelektualnej kraju oraz reprezentującej najlepsze tradycje edukacyjne i zawodowe. Wiarygodności opisaną przez poetę lekcji alfabetu dodaje również fakt, że Christiaan Huygens służył z niekonwencjonalnych metod nauczania swoich dzieci²⁸. W swojej autobiografii Constantijn wspomina naukę nut za pomocą guzików od płaszczka:

„[...] każdemu z guzików ojciec sprytnie przyporządkował nazwę odpowiedniego dźwięku muzycznego. W ten sposób, bez żadnego wysiłku, nauczyliśmy się właściwej kolejności nut, od góry do dołu i z powrotem”²⁹.

Stawiając seniora rodu Huygensów jako przykład do naśladowania Cats dokonał zatem świetnego wyboru z perspektywy całości wywodu o wychowaniu i edukacji dzieci. Pokazał, że zalecana przez niego metoda to nie fikcja literacka, że można ją zastosować w rzeczywistości. Zademonstrował również, w jaki sposób zabawa powinna zostać wpleciona w naukę oraz jakich efektów można

²⁶ Zob.: M.A. Schenkeveld-van der Dussen, *Bridging Two Cultures. The Story of the Huygens Family*, „The Low Countries” 1997–1998, nr 5, s. 178–185; B. Stoffele, *Christiaan Huygens – A Family affair. Fashioning a family in early modern court-culture*, Master in History and Philosophy of Science, Utrecht University, Utrecht 2006, s. 6.

²⁷ Na temat związków rodziny Huygensów ze światem nauki, działalności literackiej Constantijna i badań naukowych jego synów, m.in. Christiaana Jr. zob.: R. Dekker, *Watches, Diary Writing, and the Search for Self-Knowledge in the Seventeenth Century*, [w:] P.H. Smith, Benjamin Schmidt (oprac.), *Making knowledge in early modern Europe: practices, objects, and texts, 1400–1800*, University of Chicago Press, Chicago 2007, s. 127–142.

²⁸ M.A. Schenkeveld-van der Dussen, *Bridging Two Cultures...*, dz. cyt., s. 180–181.

²⁹ „Our father cleverly gave each of these buttons the name of a note of music. In this way we learned without any effort the correct sequence of notes, from top to bottom and back again.” [cyt. za:] Tamże, s. 181.

oczekiwać. Autorytet Christiaana Huygensa ma natomiast zaświadczyć o prawdziwości jego słów i zachęcić czytelników do naśladowania.

Podczas gdy lekcja alfabetu pełni w traktacie funkcję idealnej sytuacji zabawowej, a Christiaan Huygens funkcję idealnego ojca, rodzice, opisani przez Catsa kilkadziesiąt wersów wcześniej, reprezentują postawę całkowicie odrzuconą przez autora. Mowa tutaj o ojcach, którzy nie interesują się rozwojem dzieci i pozostawiają je bez nadzoru, jak opisany poniżej rodzic:

„I pozwala swej drogiej dziecinie, najdroższemu skarbowi,
Po ulicach się włóczyć i bez celu chodzić,
I kręć się takie po kraju, co psa uczą skakania,
Przepiórki uczą śpiewu, a zięby ćwierkania”³⁰.

Według autora traktatu dzieci pozostawione bez kontroli rodziców trwonią bezproduktywnie swój czas, błąkają się bez celu po ulicach, a ich zabawy niczem nie służą. Wrażenie jałowości dziecięcych zabaw potęguje wyliczenie zajęć, które zupełnie nie mają sensu, jak uczenie ptaków śpiewu. Taka rozrywka to zwykle próżnowanie, a ojcowie zezwalający na tego typu zabawy pozostawiają dzieci „bez dobrych nauk i bez jakiegokolwiek dyscypliny”³¹.

Dobre i złe zabawy w kontekstach: edukacyjnym, wychowawczym i moralnym

Okazuje się więc, że nie każda forma zabawy zdobyła uznanie w oczach autora i powinna być zalecana w wychowaniu dzieci. Jeśli porównamy dwie zaprezentowane sytuacje zabawowe, okaże się, że w kontekstach: edukacyjnym, wychowawczym i moralnym zajmują one dwie skrajne pozycje, a klasyfikacja zaproponowana przez Catsa zgadza się z przedstawionym przez humanistów podziałem na zabawy dobre i złe. Lekcja alfabetu została ukazana przez poetę jako zabawa idealna, w której na pierwszy plan wysuwa się cel samej aktywności, czyli opanowanie kształtu liter. Nie przyjemność jest więc tutaj najważniejsza, a zdobywanie nowych umiejętności. Zabawy na ulicy przedstawione zostały natomiast jako zabawy nieidealne, są bezproduktywne i służą jedynie rozrywce. Takie gry były również przedmiotem krytyki humanistów. Erazm podważał zasadność wykorzystywania gier, takich jak warcaby czy kości, do nauki liter, gdyż nie pozwalają one skupić się dzieciom na samym procesie nauczania i po-

³⁰ „En laet sijn weerde kint, sijn alderbeste schat, / Onvruchtbaer henen gaen, als ick en weet niet wat! / Daer sijn 'er in het lant, die honden leeren springen, / Die quackels leeren slaen, die vincken leeren singen.” J. Cats, *Al de werken...*, dz. cyt., s. 257.

³¹ Tamże.

chłaniają całą ich uwagę³². W dialogach szkolnych Vivesa odnajdziemy ostrzegę przed grami hazardowymi, które, w głównej mierze, opierają się na szczęściu, a nie na umiejętnościach graczy³³. I choć przedstawione w koloquiach dzieci chętnie grają w karty lub kości, w ich zachowaniu i opisie sytuacji, możemy dostrzec ukrytą krytykę tego rodzaju uciech. Każda rozgrywka kończy się kłótnią, przeklinaniem i obelgami, a zabawa zamienia się w torturę³⁴.

W kontekście wychowawczym ocenie została poddana postawa rodzicielska. Z jednej strony Cats ukazuje ojca, który troszczy się o rozwój intelektualny swoich dzieci, inicjuje zabawę, kontroluje jej przebieg i efekty. Z drugiej strony prezentuje ojców, którzy nie interesują się wykształceniem najmłodszych, a nawet zezwalają im na marnotrawienie czasu i próżnowanie. Dobre zabawy powinny mieć zatem miejsce z udziałem dorosłych i pod ich kontrolą. Jak pokazuje poeta, dzieci, które bawią się według własnej woli, robią to wyłącznie dla uciechy i rozrywki, nie przyświeca im żaden pożyteczny cel. Takie zachowanie jest jawnym naruszeniem zasady dobrych gier, opisaną przez Vivesa w traktacie *O podawaniu umiejętności*:

„Gra każda ma odbywać się pod okiem starszych [...]. Celem, dla którego się je uprawia, jest ożywienie ciała, nie zaś doprowadzenie chłopców do zdziczenia³⁵”.

Potrzeba kontroli ze strony dorosłych dotyka również kwestii moralnej zabaw dziecięcych. Zezwolenie uczniom na zabawę bez nadzoru może doprowadzić do wypaczenia funkcji gry, jaką nie powinna być przyjemność. Jak twierdzi Vives, należy jasno wytyczyć cel, czas i miejsce zabaw, gdyż człowiek stworzony jest do poważnych spraw, nie zaś do frywolności czy rozrywki³⁶. Radość płynąca z ziemskich uciech, do których kalwiniści zaliczali zabawę, stanie się także przedmiotem troski XVII-wiecznych moralistów. Podkreślając bezproduktywność zabaw na ulicy Cats może nawiązywać zatem do protestanckiej krytyki ziemskich przyjemności – jałowych i nic nie znaczących.

Wnioski

Omówienie wpływu humanistycznych idei wychowawczych na zaprezentowany w traktacie *Małżeństwo* motyw zabawy, pokazuje, w jaki sposób pedagogiczna debata dotycząca zabaw przeniesiona została do przestrzeni literackiej.

³² D. Erasmus, *Traktaat over opvoeding...*, dz. cyt., s. 113.

³³ J.L. Vives, *Tudor School-boy Life...*, dz. cyt., s. 208.

³⁴ Tamże, s. 6, 23–24, 186–196.

³⁵ Tenże, *O podawaniu umiejętności...*, dz. cyt., s. 102.

³⁶ Tenże, *Tudor School-boy Life...*, dz. cyt., s. 206–207.

Zabawa przedstawiona przez Catsa dotyka różnych kontekstów: edukacyjnego, wychowawczego i moralnego, w ramach których poddana została wartościowaniu. Poeta wyraźnie dzieli zabawy na dobre i złe. Pierwsze mają podlegać kilku zasadom: powinny przede wszystkim służyć nauce i wzbogacaniu wiedzy, muszą odbywać się pod nadzorem dorosłych, a wynikająca z nich przyjemność nie powinna być celem samym w sobie. Drugi rodzaj zabaw służy w szczególności rozrywce i ucieście. Przyjemnościom tego typu nie przyświeca żaden, pożyteczny cel, a jedynie folgowanie dziecięcym zachciankom, przybierające formę bezsensownych rozrywek. Zaprezentowany przez poetę podział na zabawy dobre i złe posłużył w traktacie jako metafora idealnego i nieidealnego wychowania oraz został wykorzystany do stworzenia wzorca perfekcyjnych rodziców. Na rodzicach dziecka, jego opiekunach i nauczycielach spoczywa, według autora, odpowiedzialność za prawidłowy przebieg gier i zabaw. Pełnią oni funkcję kontrolującą, a sama zabawa jawi się jako instrument w procesie wychowawczym, ma przede wszystkim służyć i wspierać rozwój dziecka. I choć czysta przyjemność towarzysząca dziecięcym ucieshom, budziła wątpliwości zarówno u Catsa, jak i u przedstawionych humanistów, zatwierdzenie jej funkcji w procesie nauczania było być może jedną z dróg do uznania zabawy w jej dzisiejszym rozumieniu. Dzięki wskazaniu walorów edukacyjnych tej formy rozrywki, zabawa, o ile celowa i pożyteczna, przestała budzić wątpliwości moralne, co konstytuowało jej istnienie w świecie dziecka.

Bibliografia

- Bakker N., Noordman J., Rietveld-van Wingerden M., *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland. Idee en praktijk 1500–2000*, Van Gorcum, Assen 2010.
- Balicki J., Bogucka M., *Historia Holandii*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, [Wrocław 1989].
- Cats J., *Al de werken van Jacob Cats. Met eene Levensbeschrijving van de Dichter. Oorspronkelijke spelling*, Wydawnictwo H.A.M. Roelants, Schiedam [b.r.w.]
- Cytowska M., *Wstęp. I. Erazm z Rotterdamu i jego twórczość*, [w:] *Erazm z Rotterdamu, Wybór pism*, przekł. M. Cytowska, E. Jędrkiewicz, M. Mejer, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław – Warszawa – Kraków 1992.
- Dekker J., Groenendijk L., Verberckmoes J., *Trotse opvoeders van kwetsbare kinderen. De pedagogische ruimte in de Nederlanden*, [w:] J.B. Bedeaux, R. Ekkart (red.), *Kinderen op hun mooist. Het kinderportret in de Nederlanden 1500–1700*, Ludion, Gent – Amsterdam 2000.
- Dekker R., *Watches, Diary Writing, and the Search for Self-Knowledge in the Seventeenth Century*, [w:] P.H. Smith, B. Schmidt (oprac.), *Making knowledge in early modern Europe: practices, objects, and texts, 1400–1800*, University of Chicago Press, Chicago 2007.
- Erasmus D., *Traktaat over opvoeding en onderwijs*, [w:] Tenze, *Over opvoeding en vrije wil*, Ambo, Baarn 1992.
- Es G.A. van, *Inleiding*, [w:] *Spiegel van menselijk leven in prenten en verzen van Jacob Cats*, De Bezige Bij, Amsterdam 1962.

- Es G.A. van, Overdiep G.S., *Jacob Cats. Van Zeeland over Dordrecht naar Den Haag*, [w:] *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden. Deel 4*, Teulings' Uitgevers-maatschappij L.C.G. Malmberg, 's-Hertogenbosch, Standaard Boekhandel, Brussel [1948].
- Frijhoff W., Spies M., *Dutch Culture in a European Perspective. 1650 Hard-Won Unity*, Van Gorcum, Assen 2004.
- Huizinga J., *Erazm*, przekł. M. Kurecka, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1964.
- Kempfi A., *Wstęp*, [w:] J.L. Vives, *O podawaniu umiejętności*, przekł. A. Kempfi, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław – Warszawa – Kraków 1968.
- Kloek J., *Burgerdeugd of burgermansdeugd? Het beeld van Jacob Cats als nationaal zedenmeester*, [w:] R. Aerts., H. te Velde (red.), *De stijl van de burger. Over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen*, Kok Agora, Kampen 1998.
- Kozikowska J., *Searching for Appreciation: Motif of Play in Early Modern Literary Works from an International Perspective. A Comparative Analysis of Mikołaj Rej's „Żywot człowieka poczciwego” and Jacob Cats' „Houwelijck”*, [w:] J. Engelbrechtová (oprac.), *Dutch – Flemish – Central European Relations. Chapters from Cultural Relations between North-West and East-Central Europe*, Palacký University in Olomouc, Olomouc 2015.
- Prak M., *The Dutch Republic in the Seventeenth Century: The Golden Age*, Cambridge 2005.
- Quintilian, *Quintilian on the Teaching of Speaking and Writing. Translations from Books One, Two and Ten of the Institutio oratoria*, J.J. Murphy (oprac.), Southern Illinois University Press, Carbondale 1987.
- Schenkeveld-van der Dussen M.A., *Bridging Two Cultures. The Story of the Huygens Family*, „The Low Countries” 1997–1998, nr 5.
- Spies M., *Charlotte de Huybert en het gelijk. De geleerde en de werkende vrouw in de zeventiende eeuw*, „Literatuur” 1986, nr 3.
- Stoffele B., *Christiaan Huygens – A Family affair. Fashioning a family in early modern court-culture*, Master in History and Philosophy of Science, Utrecht University, Utrecht 2006.
- Vives J.L., *O podawaniu umiejętności*, przekł. A. Kempfi, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław – Warszawa – Kraków 1968.
- Vives J.L., *Tudor School-boy Life: The Dialogues of Juan Luis Vives*, F. Watson (oprac.), Frank Cass & Co., London 1908.
- Vives J.L., *Vives: on Education. A Translation of the De Tradendis Disciplinis of Juan Luis Vives*, F. Watson (oprac.), Cambridge University Press, Cambridge 1913.